

سازندگان جہک ان ایرانی-اسلامی

۱۱

تمیمہ بیگم دائو

شیخ مفید

پویا ہیبت اللہی

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

سرشناسه	: بایهوم داوو، تمیما	Bayhom Daou, Tamima
عنوان و نام پدیدآور	: شیخ مفید / تمیمة بیگم دائو؛ [مترجم] پویا هیبت‌اللهی.	
مشخصات نشر	: تهران: نامک، ۱۳۹۸.	
مشخصات ظاهری	: ۱۶۴ ص؛ ۱۴/۵×۲۱/۵ س.م.	
فروست	: مجموعه سازندگان جهان ایرانی - اسلامی؛ ۱۱.	
شابک	: 978-600-6721-72-9	
وضعیت فهرست‌نویسی	: فنیبا.	
یادداشت	: عنوان اصلی: Shaykh Mufid, ©2005.	
یادداشت	: کتابنامه به صورت زیرنویس.	
موضوع	: مفید، محمد بن محمد، ۳۳۶-۴۱۳ ق.	
موضوع	: Mufid, Muhammad ibn Muhammad	
موضوع	: متکلمان - سرگذشتنامه.	
موضوع	: Muslim Theologians - Biography	
شناسه افزوده	: هیبت‌اللهی، پویا، ۱۳۶۲ - ، مترجم.	
رده‌بندی کنگره	: ۱۳۹۶ ب ۲ م ۷۵/۷۵ BP ۲۰۱	
رده‌بندی دیویی	: ۲۹۷/۴۹۲۴	
شماره کتابشناسی ملی	: ۴۷۲۲۶۸۴	

سازندگان جھک ان ایرانی-اسلامی

.. تمیمہ بیگم دائو ..

شیخ مفید

پویا ہیبت اللہی

این کتاب ترجمه‌ای است از
Shaykh Mufid
Tamima Bayhom-Daou
Oneworld Publications, ©2005.

نامک در زبان پهلوی به معنای کتاب و نامه است.

تلفن: ۶۶۴۱۷۶۳۶

مجموعه سازندگان جهان ایرانی - اسلامی - ۱۱

دبیر مجموعه: مرتضی هاشمی پور

شیخ مفید

نویسنده: تمیمه بیگم دالو

ترجمه: پویا هیبت‌اللهی

طرح جلد: پرویز بیانی

حروفچینی و صفحه‌آرایی: حروفچینی هما (امید سیدکاظمی)

چاپ اول: ۱۳۹۸

شمارگان: ۱۰۰۰ نسخه

قیمت: ۲۲۵۰۰ تومان

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۶۷۲۱-۷۲-۹ ISBN: 978-600-6721-72-9

همه حقوق برای این اثر محفوظ است

تکثیر یا تولید مجدد آن کلاً و جزئاً به هر صورت

(چاپ، فتوکپی، الکترونیکی، صوتی)

بدون اجازه کتبی ناشر ممنوع است و پیگرد قانونی دارد

مرکز فروش: پارسه ۶-۵، ۶۶۴۷۷۴۰، داخلی ۱

یادداشت دبیر مجموعه

هدف مجموعه سازندگان جهان ایرانی - اسلامی آشنا ساختن افراد غیر متخصص و علاقه مند به پژوهش های مستند و دقیق درباره تاریخ و تمدن ایران و اسلام است.

مجموعه حاضر در اصل برگرفته از مجموعه سازندگان جهان اسلام به سرپرستی استاد فقید خانم پاتریشیا کرون است. بعد از درگذشت ایشان خانم ژابین اشمیتکه و محمد الرهیب سرپرستی مجموعه را برعهده گرفتند. ما شخصیت های مرتبط با فرهنگ ایرانی را انتخاب کردیم و دست به کار ترجمه شدیم. ممکن است اثری در این مجموعه به فردی غیرایرانی اختصاص داده شده باشد، ولی آن فرد به دلایل مختلف و در وجوه گوناگون در تاریخ و فرهنگ ایرانی مؤثر بوده است. لذا بی هیچ جانبداری و تعصب و تنها با تأکید بر عوامل تاریخی و نیز صحت در روش تحقیق مجموعه آثار منتشر شده را انتخاب کرده ایم. درست است که این مجموعه به دست متخصص و صاحب نظر در هر موضوع فراهم آمده است ولی - همان طور که ملاحظه خواهید کرد - علاوه بر پژوهشگران علاقه مندان و غیرمتخصصان هم از آن بهره مند می شوند. روش درست و کاویدن منابع و اسناد از جمله ویژگی های کتاب های مجموعه سازندگان جهان ایرانی - اسلامی است. بر خوانندگان هشیار پوشیده نیست که با شناخت و درک درست از گذشته و با آگاهی و تأمل در روزگار امروز می توان آفاق های درخشانی را پیش روی ترسیم کرد. امید است مجموعه حاضر

هم اطلاعات و دانش خوانندگان علاقه‌مند را بیفزاید و هم دانشجویان را درسی در روش تحقیق باشد، و همچنین صاحب‌نظران را با آثار جدید پژوهشگران غیرایرانی هرچه بیشتر آشنا سازد.

مرتضی هاشمی‌پور

برای پروانه و حسین

فهرست مطالب

سخن مترجم.....	۱۳
پیش درآمد.....	۱۵
۱. مقدمه.....	
شکاف سنی و شیعه.....	۱۹
تشیع امامی: طرحی کلی از تحولات مهم.....	۲۲
محبت به اهل بیت پیامبر ﷺ.....	۲۲
موعودباوری شیعی.....	۲۳
جریان تسلیم و تشرع.....	۲۳
آموزه آغازین امامت در امامیه.....	۲۵
تهدید افراط‌گرایی.....	۲۶
غیبت امام دوازدهم.....	۲۸
ادبیات امامیه.....	۳۱
اخباری‌گری و عقل‌باوری.....	۳۳
۲. زمانه و زندگانی مفید.....	
آل بویه.....	۳۵
.....	۳۶

۳۷	امامیه زیر سایه آل بویه
۳۹	دیگر گروه‌های مذهبی
۴۰	معتزله و دیگر متکلمان
۴۱	شُنیان
۴۴	اسماعیلیان
۴۶	زندگانی مفید

۴۹	۳. امامت: مباحث تاریخی
۵۱	روایت تاریخی جریان غالب
۵۳	امامت علی علیه السلام
۵۴	علی علیه السلام ، برترین صحابی پیامبر صلی الله علیه و آله
۵۶	برگزیده شدن علی علیه السلام از سوی پیامبر صلی الله علیه و آله در غدیر خم
۶۱	دانش علی علیه السلام درباره شرع
۶۲	عصمت علی علیه السلام و خطاهای صحابه پیامبر صلی الله علیه و آله
۶۵	امامان دیگر
۶۵	روابط امامان با مقامات حاکم
۶۶	رقبای مدعی امامت
۷۰	امام دوازدهم (مهدی)

۷۳	۴. امامت: مباحث عقلانی
۷۴	ضرورت امامت
۷۶	عصمت ائمه
۷۸	علم ائمه
۸۱	ائمه و قرآن
۸۵	کرامات ائمه
۸۶	ائمه پس از وفات

۸۸.....	غلو غیر قابل قبول.....
۹۴.....	غیبت امام دوازدهم.....
۹۴.....	دلیل وجود امام دوازدهم.....
۹۵.....	باور به ناپیدا.....
۹۶.....	هدف از غیبت امام.....
۹۷.....	دلایل عدم ظهور او.....
۹۹.....	شواهد تشخیص هویت مهدی.....

۱۰۱.....	۵. کلام.....
۱۰۲.....	کلام معتزلی.....
۱۰۲.....	معتزله و نقش عقل.....
۱۰۳.....	توحید.....
۱۰۵.....	عدل.....
۱۰۷.....	واکنش ها در برابر معتزله.....
۱۰۸.....	کلام سُنی.....
۱۰۹.....	امامیه آغازین در میانه عقل و وحی.....
۱۱۳.....	مفید و نقش عقل.....
۱۱۴.....	بررسی حدیث.....
۱۱۶.....	عقاید امامیه.....
۱۱۸.....	توحید.....
۱۲۱.....	عدل.....

۱۳۱.....	۶. فقه.....
۱۳۲.....	اصول فقه امامی.....
۱۳۲.....	فقه اخباری امامی.....
۱۳۴.....	به سوی فقهی عقلانی تر.....

۱۳۶	اصول فقهی مفید
۱۴۱	فقیه، نایب امام
۱۴۱	زندگی زیر لوای حکومت نامشروع
۱۴۳	قدرت قضایی در غیاب امام
۱۴۴	اعمال حدود تعیین شده
۱۴۵	فرماندهی جهاد
۱۴۶	امامت جمعه
۱۴۷	گردآوری و توزیع خمس و زکات
۱۵۰	مناسک و سنن مختص امامیه: نشانه‌های هویت مذهبی
۱۵۲	نظر مفید درباره ازدواج موقت (مُتعه)
۱۵۲	زیارت مرقد ائمه
۱۵۵	۷. فرجام
۱۵۹	مطالعه بیشتر
۱۶۱	نمایه

سخن مترجم

«تاریخیت»، «تاریخی» دیدن و «تاریخی» اندیشیدن، در سال‌های اخیر در محافل فکری ایرانی به تدریج اهمیت می‌یابد. تصویری که از مفاهیم و فرهنگ‌ها و ادیان و مکاتب فلسفی و کلامی و فقهی در ذهن داریم از گذرگاه دراز زمان عبور کرده و غبار قرن‌ها بر آن نشسته است. پس برداشت ما از چیزها لزوماً آن برداشتی نیست که قرن‌ها و یا حتی سال‌ها پیش وجود داشته و طبیعتاً تلقی‌ای نیست که بتوان آن را تلقی‌نهایی و یقینی و مطلق از چیزها دانست. «تاریخمند» دانستن چیزها راه را بر پژوهش بیشتر و عمیق‌تر در تاریخ آنها گشوده است. با رویکرد تاریخی می‌توان غبار زمان را تا حد توان روید و به تصویری از مفاهیم رسید که شاید متفاوت از سیمایی باشد که اکنون از آنها در ذهن داریم. این کتاب نیز ره‌آورد نگاه تاریخی به تشیع امامی و نقشی است که شیخ مفید در تکوین آن متقبل شده است.

بالطبع خواننده متخصص ایرانی برای تحقیق درباره شیخ مفید به منابع عربی و فارسی دسترسی دارد و از این راه می‌تواند با واسطه کم‌تری در زندگی و زمانه و اندیشه او جست‌وجو کند. اما فرصتی که خواندن این کتاب در اختیار خواننده می‌نهد، امکان آشنایی با نمونه‌ای از نگاه غربی به تشیع امامی و نقش شیخ مفید است. مؤلف گرچه خود غربی نیست، اما همچون دیگر نویسندگان کتاب‌های این مجموعه، سال‌ها در مراکز علمی غرب مشغول تعلیم و تعلم بوده و کتاب را مشخصاً برای خواننده غربی نوشته است. این که وی در پایان کتاب و برای مطالعه بیشتر به معرفی منابع غربی اکتفا

کرده، شاهی برای مدعاست. از این رو مطالعه آن می‌تواند به ویژه برای پژوهشگران و دانشجویان علوم دینی و طلاب حوزه‌های علمیه به کار آید تا دریافت روشن‌تری از آن چیزی داشته باشند که در محافل فکری غربی می‌گذرد - از نگاه غربیان به تاریخ اسلام و تشیع و از روش‌های تحقیق و تتبع آنان. دوست فاضل و مهربانم، مرتضی هاشمی‌پور در چاپ این کتاب و استاد بزرگوار جناب آقای محمدرضا جعفری در بهتر شدن بخش‌هایی از متن یاری‌ام رساندند. از ایشان سپاس‌گزارم. روشن است که تنها مترجم مسئول خطاهای رخ داده در متن برگردان این کتاب است.

پیش‌درآمد

هدف این کتاب معرفی اندیشه عالم شیعه امامی^۱ است که در آستانه قرن یازدهم میلادی / اواسط قرن چهار هجری در بغداد زیست و کار کرد و سرسلسله علمایی بود که در بسط آموزه امامیه برای عقل‌ورزی بشر نقشی قائل بودند.

محمد بن محمد بن النعمان الحرثی^۲ العکبری البغدادی، عموماً معروف به الشیخ المفید، عالم امامی پیشرو روزگارش بود. لقب مفید به فضیلت او برمی‌گردد و به معنی آموزنده و تعلیم‌دهنده است. او مؤلفی پرکار، مدرس و مدافع متعهد باورهای امامیه بود. با این‌که اقلیت شیعه در طول بخش بزرگی از تاریخ کهنش آزار دیده است او در زمانی بالید که تشیع در بسیاری از نواحی جهان اسلام از حمایت سیاسی برخوردار بود، اما افزون بر این امامیه، یعنی مذهبی که او بدان تعلق داشت هم از درون و هم از سوی گروه‌های مذهبی رقیب با چالش‌های فکری عمده‌ای مواجه بود و لازم بود تا تشریح گردد و از آن در راستای خطوط نظری جدید دفاع شود. مفید بنیان‌های نظری نظام شرعی امامیه و شاخه‌ای از علم کلامی را پایه‌گذاری کرد که قادر به رقابت با دیگر نظام‌های شرعی و کلامی و دیگر مکاتب تفکر اسلامی بود. او در دفاع از نگاه امامیه به تاریخ آغازین اسلام و اصول اعتقادی و قواعد خاص مذهب خود کتاب‌ها نوشت.

۱. شیعه اثنی عشری (دوازده امامی). - م.

۲. در منابع به واژه «الحرثی، al-Harithi» برنخوردیم و برمن مشخص نیست که مؤلف این اسم را از کدام مأخذ اقتباس کرده است. - م.

تشیع امامی در زمان مفید، خود را در قامتِ جامعهٔ مذهبی نیمه‌مستقلی در چارچوب اسلام تثبیت می‌کرد و علما یا فقهای آن به طور فزاینده‌ای در مدیریت امور اجتماعی آن دخیل می‌شدند. علما همچنین بر این اساس که برخی از وظایف رهبر عالی‌قدرشان، امام غایب عصر، به آنان تفویض شده است شروع کردند به مشروعیت‌بخشی به نقش خود. (باور به این که امام عصر تنها حاکم مشروع و منشأ حجّیت مذهبی در غیبت به سر می‌برد از اواخر قرن نهم میلادی وجه تمیّز اصلی امامیه بوده است). مفید در روند مشروعیت‌بخشی به نقش اجتماعی علما سهم بود، روندی که در زمان ما به آموزهٔ آیت‌الله خمینی منتهی شد. برپایهٔ این آموزه در زمان غیبتِ امام، حاکم آرمانی ولی فقیه است.

مفید در میان امامیان هنوز هم ارج بسیار دارد. در ۱۴۱۳ هجری (۱۹۹۲ میلادی) همایشی بین‌المللی در شهر قم برگزار شد و طی این گردهم‌آیی جوامع امامیه هزارهٔ او را پاس داشتند. با تأیید کمیتهٔ برگزیدهٔ ناظر بر همایش، آثار بازمانده از او در مجموعه‌ای گردآوری شده و انتشار یافته است. این کار دسترسی به آثار وی را آسان‌تر کرده است.

برای فهم سهم مفید و نقشی که او به عنوان عالم پیشرو امتش بازی کرد، لازم است تا شرحی از تکوین و گرایش‌های امامیهٔ آغازین و به ویژه در دورهٔ منتهی به زمان خود او به دست داده شود. در ارائهٔ خطوط کلی این تکوین از تفسیری پیروی کرده‌ام که تا حدی مبتنی بر تحقیقات کهن و تا اندازه‌ای برپایهٔ یافته‌های متأخرتر از جمله یافته‌های خود من بوده است. اینجا باید اشاره شود که وجوهی از تاریخ آغازین امامیه همچنان موضوع بحث علما است. این کتاب محل درگیر شدن در آن مباحثات نیست و تنها هر جا که مسأله‌ای مستقیماً به ارزیابی سهم مفید ارتباط داشته بحثی در این کتاب آمده است.

در نقل قول از قرآن از عبارت «ق. شمارهٔ آیه: شمارهٔ سوره» استفاده کرده‌ام.^۱ در شماره‌گذاری آیات از شماره‌گذاری چاپ رسمی مصر پیروی شده است. تاریخ‌ها و قرن‌های ارائه شده بر طبق تقویم‌های هجری قمری و میلادی و به صورت هجری/میلادی است.

مایلم از اربرت گلیو^۲، پاتریشیا کرون^۳ و خوانندهٔ ناشناس انتشارات Oneworld به

۱. برای خوانندهٔ فارسی‌زبان بهتر دانستم تا به نام سوره و متن آیه نیز اشاره شود. — م.

2. Robert Gleave

3. Patricia Crone

خاطریاری و نظرات سودمندشان درباره طرح مقدماتی این کتاب سپاس گزاری کنم. نیازی به گفتن نیست که هیچ یک از آنان به هیچ وجه در اشتباهات و کمبودهای کتاب مسئول نیستند.